

Wstęp

Zbudowaliśmy stabilny porządek demokratyczny, którego żadna siła polityczna – przynajmniej co do zasad – podważyć nie jest w stanie. Można mieć wiele zastrzeżeń do funkcjonowania tego porządku, do jego jakości, ale samo istnienie demokracji wydaje się niezagrażone¹.

Tadeusz Mazowiecki

22 lipca 1944 roku w Lublinie ogłoszono dokument pod nazwą „Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego”. Wskazaną datę umownie uważa się za początek istnienia Polski Ludowej. Od tego bowiem momentu władzę w kraju przejęli politycy związani ze Związkiem Radzieckim, tworzący antynomię dla legalnego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie. Głównym zadaniem oraz celem twórców Manifestu PKWN było wprowadzenie w powojennej Polsce systemu politycznego zbliżonego do tzw. modelu radzieckiego, a więc systemu, w którym władza miała być sprawowana przez jedną partię komunistyczną.

Manifest PKWN, pomimo braku podstawy prawnej do jego ustanowienia, doprowadził do stworzenia całkowicie nowych podstaw ustroju państwowego w Polsce. Na mocy tego dokumentu, a następnie ustaw Krajowej Rady Narodowej oraz późniejszej działalności Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, Polska znalazła się w orbicie państw bloku wschodniego, stała się państwem tzw. demokracji ludowej, na wzór radzieckiego modelu ustrojowego. Faktyczną dominację we wszystkich dziedzinach życia społecznego i politycznego zyskała Polska Partia Robotnicza, przekształcona następnie

¹ T. Mazowiecki, *Opatrzność i polskie przemiany*, Rozmowę przeprowadzili. ks. A. Boniecki i J. Gowin, „Tygodnik Powszechny”, 26 marca 2000, [w:] T. Mazowiecki, *Rok 1989 i lata następne. Teksty wybrane i nowe*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa 2012, s. 333.

w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą. Taki stan rzeczy utrzymywał się przez czterdzieści pięć lat.

Zerwanie z systemem politycznym i systemem prawa Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej nie było zadaniem łatwym. Wymagało bowiem wielu poświęceń, trudnych decyzji, wynikających chociażby z przyjętego modelu rozliczeń z przeszłością. Musiało ponadto odpowiadać determinacji i sile społecznego sprzeciwu wobec życia bez wolności. Jednym z najważniejszych elementów przeobrażania ustroju Polski po 1989 roku były rewolucyjne zmiany obowiązującego prawa, prawa ustanowionego w realiach ustroju niedemokratycznego, w ramach socjalistycznej utopii, która z czasem stawała się jedynie atrapą państwowości.

Doniosłość zmian dokonywanych w systemie prawa wynikała z faktu, że prawo jest jednym z elementów kształtujących życie w ramach społeczeństwa. Organizacyjna rola prawa jest szczególnie widoczna w sytuacji, gdy przeobrażeniu ulega system społeczny obowiązujący w danym państwie.

System prawa jest uporządkowanym zbiorem obowiązujących norm prawnych. Pośród nich są normy szczególnego rodzaju, to znaczy takie, które określają sposób zorganizowania, urzędnienia oraz działania państwa. Okres transformacji ustrojowej to bez wątpienia czas zmian. Z jednej strony kwestionowany jest stary porządek, z drugiej wprowadza się nowe regulacje, zmienia się system prawa, aby dostosować go do nowych realiów ustrojowych. Jako jeden z kluczowych zadań okresu transformacji ustrojowej jawi się zatem wykazywanie prawowitości zmian, wprowadzanych do systemu prawa. Jest to równocześnie najtrudniejsze wyzwanie dla tworzącej się elity władzy, której celem jest uzyskanie społecznej aprobaty dla swoich działań.

Głównym kierunkiem polskich przemian ustrojowych była budowa „stabilnego porządku demokratycznego”. Realizacja takiego zadania nie byłaby możliwa, gdyby nie współdziałanie najważniejszych instytucji państwowych, wywierających realny wpływ na nowo tworzony system prawa. System, który ulegał diametralnym i dynamicznym przeobrażeniom, będąc przedmiotem historycznego oraz bezprecedensowego eksperymentu, polegającego na przejściu od ustroju niedemokratycznego do demokratycznego.

Nie jest moim zadaniem stworzenie całościowego bilansu zysków i strat owego przejścia. Tego rodzaju podsumowania stanowią przedmiot zainteresowania autorów prac z zakresu historii (w tym historii prawa czy też historii ustroju państwa), politologii, ekonomii czy też socjologii. Ponadto nie zamierzam formułować ocen czy opinii dotyczących transformacji ustrojowej w Polsce i jej społecznych konsekwencji. W książce nie uchylam się jednakże od przedstawiania własnych poglądów w tym zakresie, co staram się zawsze sygnalizować.

Najważniejszym celem niniejszej publikacji jest próba scharakteryzowania orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego z nowej, jak dotąd szerzej niebadanej, perspektywy teoretycznoprawnej. Mianowicie, moim głównym zamiarem jest ustalenie, czy działalność orzecznicza polskiego sądu konstytucyjnego stanowiła model procesu legitymizacji systemu prawa, który ujmuję jako celowy proces komunikacyjny i argumentacyjny, w toku którego wykazuje się, że nowy system prawa jest prawowity (legitymowany, słuszny).

Tak postawiony cel implikuje konieczność sformułowania następujących hipotez, które zamierzam potwierdzić:

- a) Działalność orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego w okresie transformacji ustrojowej stanowi nowy model legitymizacji polskiego systemu prawa, tj. model instytucjonalnej legitymizacji polskiego systemu prawa;
- b) Orzeczenia (w tym w szczególności uzasadnienia orzeczeń) Trybunału Konstytucyjnego w okresie transformacji ustrojowej wykazywały prawowitość (legitymację) nowo tworzonego systemu prawa;
- c) Powoływanie się przez Trybunał Konstytucyjny na nowe elementy polskiego systemu prawa, przy jednoczesnym stwierdzeniu niekonstytucyjności bądź nieadekwatności poszczególnych unormowań, instytucji czy też koncepcji ustanowionych w poprzednim systemie albo wyrażanie przez Trybunał dezaprobaty względem tychże unormowań, instytucji czy koncepcji, stanowi delegitymizację danych elementów „starego” systemu prawa.

Innymi słowy, w książce staram się odpowiedzieć na pytanie, czy orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego w okresie transformacji ustrojowej może być ujmowane jako specyficzny rodzaj procesu legitymizacji systemu prawa tworzonego w państwie, które podlega radykalnym przemianom ustrojowym.

Aby zrealizować zarysowany wyżej cel główny, a ponadto, aby potwierdzić lub sfalsyfikować przyjęte na tej kanwie hipotezy badawcze, w pierwszej kolejności przedstawiam w pracy charakterystykę polskiej transformacji ustrojowej z perspektywy przyjętej definicji ustroju państwa, tj. w odniesieniu do najważniejszych elementów kształtujących organizację państwa. Należy przy tym podkreślić, że poprzez transformację ustrojową rozumiem w pracy okres pomiędzy uchwaleniem ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 roku o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a wejściem w życie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, który to okres nazywam mianem „właściwego okresu transformacji ustrojowej”.

Następnie prezentuję ważniejsze poglądy i ustalenia teoretyczne związane z problematyką legitymizacji oraz legitymacji systemu prawa. W tym zakresie analizuję wybrane koncepcje teoretyczne i filozoficzne, w ramach których formułowane są z jednej strony modele (prawniczy, aksjologiczny,

socjotechniczny czy konsensualny), a z drugiej strony charakterystyki obu zjawisk (przykładowo w ujęciu H.L.A. Harta, J. Habermasa czy R. Dworkina). Na podstawie tak prowadzonej analizy przyjmuję w rezultacie własne definicje pojęć legitymizacji oraz legitymacji, które konsekwentnie odróżniam jako określenia procesu oraz stanu, do którego ów proces ma w założeniu prowadzić.

Wspomniane wyżej rozróżnienie definicyjne aplikuję do analizy wybranych orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego, ograniczonej jednakże do okresu od 1989 do 1997 roku, który ujmuję, jak wspomniałem wcześniej, jako właściwy okres transformacji ustrojowej. Analiza ta służyć ma przede wszystkim potwierdzeniu przyjętych hipotez badawczych. Należy przy tym zastrzec, że nie było moim zamiarem przedstawienie wszystkich orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego wydanych w okresie transformacji ustrojowej, lecz wyodrębnienie jedynie takich spośród nich, które zawierały szczególnie wyraźną argumentację legitymizującą nowo tworzony system prawa i urząd państwa.

Myślą oraz intuicją, która stale towarzyszyła mi przy pisaniu niniejszej książki, jest konstatacja, wedle której tak specyficzny proces jak polska transformacja ustrojowa nie mógłby zostać skutecznie przeprowadzony bez aktywnego udziału instytucji będącej emanacją współczesnych demokracji konstytucyjnych (liberalnych). Przeprowadzana przeze mnie analiza dotyczyła zatem przebiegu transformacji ustrojowej z perspektywy aktywności sądu konstytucyjnego, który uzupełnia lub koryguje działalność władzy ustawodawczej. Starąłem się również wykazać, że w wielu przypadkach, równocześnie z legitymizacją nowego systemu prawa, Trybunał dokonywał delegitymizacji szeregu norm obowiązujących w systemie prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

Wyniki analizy orzeczeń trybunalskich potwierdziły przedstawione hipotezy badawcze i wskazują na nowy, nieanalizowany dotąd z takiej perspektywy, aspekt polskich przeobrażeń ustrojowych, tj. na prowadzenie przez Trybunał Konstytucyjny procesu legitymizacji nowego systemu prawa. Aspekt ten szczegółowo charakteryzuję, przyjmując stosowne założenia teoretyczne, aby określić go w konsekwencji mianem tytułowej instytucjonalnej legitymizacji systemu prawa.

W ramach prowadzonych w niniejszej książce rozważań i analizy w największym stopniu opieram się na aparaturze pojęciowej przyjmowanej w ramach poznańskiej szkoły teorii prawa, tj. szkoły założonej przez profesora Zygmunta Ziemińskiego. Z uwagi jednakże na charakterystykę przedmiotu niniejszej monografii, który sytuować można na pograniczu teorii prawa i nauk politycznych, w wielu miejscach odwołuję się również do zagadnień oraz terminów z zakresu teorii polityki, jakkolwiek nie stanowią one głównego obiektu moich zainteresowań.

Praca została przeze mnie podzielona na cztery rozdziały, w ramach których wyróżnione zostały określone podrozdziały. Rozdział pierwszy nosi tytuł: „Polska transformacja ustrojowa”, rozdział drugi: „Legitymizacja systemu prawa w państwie transformacji ustrojowej”, rozdział trzeci: „Działalność orzecznicza Trybunału Konstytucyjnego w okresie transformacji ustrojowej w Polsce”, a czwarty: „Zakończenie. Model instytucjonalnej legitymizacji systemu prawa”.

W rozdziale pierwszym, oprócz wspomnianej już wyżej charakterystyki polskiej transformacji ustrojowej, przedstawiam podstawowe pojęcia stosowane w dysertacji. Rozdział drugi dotyczy zagadnień z zakresu problematyki procesu legitymizacji systemu prawa. W ramach tego rozdziału prezentuję ważniejsze koncepcje i modele teoretyczne, a w szczególności staram się wykazać, iż legitymizacja oraz legitymacja to zjawiska, które należy traktować oddzielnie. W rozdziale trzecim zawarta została charakterystyka działalności orzeczniczej Trybunału Konstytucyjnego w okresie transformacji ustrojowej. W tym samym rozdziale przedstawiono również wyniki dokonanej analizy wybranych orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego wydanych w okresie transformacji ustrojowej w formie ich omówienia. Ostatni, czwarty rozdział, zawiera podsumowanie przeprowadzonej analizy oraz wnioski dotyczące najważniejszych hipotez badawczych przedstawionych w rozdziale trzecim.

Niniejsza książka stanowi zmodyfikowaną i uzupełnioną wersję rozprawy doktorskiej, którą obroniłem w 2018 roku na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Chciałbym podziękować promotorom dysertacji: ś.p. Panu Profesorowi Jarosławowi Mikołajewiczowi i Panu Profesorowi Markowi Smolakowi za okazane wsparcie, życzliwość, zaangażowanie i nieocenioną pomoc. Panu Profesorowi Markowi Smolakowi oraz wszystkim pracownikom i doktorantom Katedry Teorii i Filozofii Prawa WPiA UAM dziękuję za stworzenie bardzo przyjaznej atmosfery, która ułatwia funkcjonowanie w niełatwym świecie nauki. Za cenne uwagi i sugestie dziękuję recenzentom mojej pracy doktorskiej: Panu Profesorowi Zbigniewowi Pulce i Panu Profesorowi Tomaszowi Staweckiemu. Odrębne podziękowania składam na ręce promotor mojej pracy magisterskiej, Pani Profesor Sławomiry Wronkowskiej, za wszelkie wskazówki i porady, które otrzymałem nie tylko przy pisaniu niniejszej książki, lecz również w trakcie studiów magisterskich i doktoranckich. Fakt, że mogłem korzystać z wiedzy Pani Profesor, poczytuję sobie jako ogromne wyróżnienie.

Ta książka nie zostałaaby napisana, gdyby nie wsparcie mojej rodziny. Dziękuję mojej żonie, Patrycji, i dzieciom, Stasiowi i Zosi, za każdy Wasz uśmiech, a przede wszystkim za anielską cierpliwość i dopingowanie mnie w dążeniu do celu. Moim rodzicom dziękuję za pomoc, którą mnie obdarzyli, a w szczególności za to, że wykształcili we mnie umiłowanie do zdobywania wiedzy.